

בענין הסבת נחלה

א. הקדמה: הסבת נחלה וחלוקת א"י

כתב רחמנא (במדבר לו:ז) ולא תסב נחלה לבני ישראל ממטה אל מטה כי איש בנחלת מטה אבתיו ידבקו בני ישראל. ומבואר בגמ' (ב"ב קכ.) דמ"זה הדבר" ילפינן דאיסור הסבת נחלה שייך רק ל"דור זה" (דור באי הארץ ולא לדורי דורות, ולפיכך רוב מנין ובנין דמוני המצות (רמב"ם, ספר החינוך) לא מנו איסורא דא. ולפום ריטאה נראה דאיסור הסבת נחלה מוגבל לדור באי הארץ כדי להבטיח שכל שבט ושבט יירש את הנחלות השייכות לו. וכ"כ היד רמ"ה (ב"ב קכ.) וז"ל, ש"מ שגזרה זו שנגזרה שלא יבואו שבטים זה בזה לא נגזרה אלא לאותו הדור. מה טעם כדי שיזכה כל שבט בחלקו שהבטיחו המקום לתתו לו ואח"כ אם רצו לבוא זה בזה ולהסב נחלה ממטה אל מטה הרשות בידו, ע"כ.

וכמו"כ כתב הרמב"ן עה"ת (במדבר לו:ז) וז"ל, וצוה הכתוב, שאם ימות אדם מן היום ההוא עד שתחלק הארץ לשבטיהם ותהיה בתו יורשת אותו, לא תנשא לשבט אחר שלא יבא האיש ההוא בעת חלוק הארץ לקחת לו נחלה בתוך מטה אחר, כי הקפדה להם תהיה יותר גדולה בעת החלוק שלא יתערבו השבטים זה עם זה בנחלה, כי אחרי כן כבר נודעה נחלתן ולא יקפידו כל כך, ובעבור שלא נודע זמן החלוק הזהיר בכל הדור, ע"כ.

הרי לפי הרמב"ן והיד רמ"ה, הקפידה רחמנא שארץ ישראל תיחלק לפי נחלות השבטים בשעת החלוקה ושיזכו כל השבטים בנחלתן, ואח"כ אין קפידא בהעברת הנחלות. ומשמעות הדברים היא שחלוקת הארץ לפי השבטים היינו קיום מהותי בחלוקת א"י.¹ וא"כ, משמע דהמחייב באיסור הסבת נחלה

¹ עיין בב"ב (קכ.) דא"י "לשבטים אפלוג". ופליגי בזה הראשונים (רש"י במדבר כו:נד, רמב"ן בראשית מח:ו) אי א"י נתחלקה לי"ב חלקים שווים או דכל גבורא וגבורא מבאי הארץ שזכו בנחלה ירשו נחלה שווה ואעפ"כ החלוקה היתה ע"י השבטים. ועיין בראב"ד

אינו רק להמעטיט את נחלת השבט אלא ג"כ שלא לגרוע מחלוקת הארץ לפי השבטים ולפגום קיום זה.

ב. הסבת נחלה לדורות

והנה אע"ג דאיסור הסבת נחלה מוגבל לדור באי הארץ, הרי מצינו כמה וכמה ראיות דהמושג ההלכתי של הסבת נחלה ואפי' נפק"מ למעשה שייכים אף לדורי דורות.

כתוב בספר שופטים (יא:א) דיפתח היה "בן אשה זונה", ופירשו המפרשים (רלב"ג שם, רבנו בחיי במדבר לו) דאמו היתה מסבת נחלה. ועוד, איתא בב"ב (קטז.) דאחר המעשה של פילגש בגבעה, נתקנה תקנה שלא תירש בת הבן עם האחין, ופי' הרשב"ם (שם ד"ה שלא) שטעם התקנה היה כדי למנוע העברת הנחלה משבט בנימין. ובלישנא דקרא של דיני ירושה לדורי דורות ג"כ איתא רמז להעברת נחלה, דהא ירושת הבת נכתבה בלשון "העברה", ופרש"י (במדבר כז:ז) דזהו משום שבת מעברת נחלה כשנשאת לשבט אחר.²

ואפי' למעשה מצינו את המושג של הסבת נחלה לדורי דורות. איתא בב"ב (קנט:ז) דבן אינו יורש את אמו בקבר להנחיל לאחיו מן האב משום הסבת נחלה.³ ואיתא בתוספתא (בכורות ו:יט) וז"ל, ר' יוחנן בן ברוקה אומר היורש את אשתו בני משפחה נותנין לו מעות ומוציאין מידו שנאמר לא תסוב נחלה ממטה למטה אחר וגומר, ע"כ.

הרי מבואר דחיישינן להסבת נחלה בירושת הבעל. והראיה החזקה ביותר היא שיטת הגרי"פ (סה"מ לרס"ג פ' כז) דנקט דלדעת הבה"ג והרס"ג

(שטמ"ק ב"ב קיז:) דרק חלוקת השבטים נתחלקה ע"י גורל. לכאורה, חלק מקיום הארץ היה החילוק לפי השבטים, ואכמ"ל.

² עיין עוד כמה ראיות שמושג הסבת נחלה שייך אפי' לירושת דורי דורות, ולמשל התוס' (ב"ב קי:) כתבו דההו"א שבת אינה יורשת כלל היא מפני שהבת מעברת נחלה. ועוד, איתא בירושלמי (ב"ב ח:א) ירושת הבת היא "עיבור הדין", וביאר הב"ח (ח"מ רעו:א) דטעמא דמילתא היא שאפשר לירושת הבת להסב נחלה ולכן איבעיא לן למימר דהבת אינה חולקת עם הבן כמו שטענו חכמי האומות.

³ עיין בשו"ת הרשב"א (ב:כח) דסבר דדין זה שייך רק לאחיו מן האב ולא לבנו או אביו, ועיין במ"מ (נחלות א:יג) דפליג עליה.

רק האיסור לישא לשבט אחר היה מוגבל לדור באי הארץ אבל האיסור להסב נחלה משבט לשבט שייך אף לדורי דורות! וצ"ע מהו השייכות של הסבת נחלה אפי' אחר חלוקת הארץ.

ועיין ברמב"ן עה"ת (במדבר לו:ז) וז"ל, ונכון הוא על דרך הפשט, שאין "ולא תסוב נחלה" טעם, כדי שלא תסוב הנחלה, אבל הן שתי מצוות צוה ביורשות נחלה, שלא תנשאנה רק למטה אביהן, וצוה בנשואות כבר ואשר תבא אליהן נחלה אחרי היותן לאיש שלא תסוב הנחלה ממטה למטה אחר, אבל יירשו אותן אחיהן וקרוביהן לא בניהן ולא בעליהן, ע"כ.

כתב הרמב"ן ע"ד הפשט דבמקום שאשה נשאת מחוץ לשבטה וירשה שלא יירשו אותה קרוביה משבט בעלה אלא משבט אביה. וביאר הגרי"פ (שם) דמורו בזה הבה"ג והרס"ג. אבל פירוש זה צ"ע, דהא אם איתא דבפועל לא תהיה הסבת נחלה כיון שהקרובים משבט האב יירשו, למה לי איסור לינשא לשבט אחר? ! הציע הגרי"פ (שם) דבעינן איסור נישואין מפני החשש שהב"ד והציבור לא ימנעו הסבת נחלה, אבל תירוצו נראה קצת דחוק. ושמא יש לבאר דהאיסור לינשא לשבט אחר הוא מפני דנישואין זה בעצם גורם לסתירת דיני הירושה בתורה שצריך להיות שהבן קודם לאח וכאן האח קודם לבן! ולגרום סתירה זו היינו איסור בפנ"ע.

והשתא דאתינן להכי אפשר למימר דמושג הסבת נחלה שייך אף לדורי דורות ולאחר חלוקת הארץ לא מפני סתירת דיני ירושה (שפירושו של הרמב"ן אינו מקובל להלכה) אלא מפני סתירת השקפת הירושה, והיא שנחלת ואחוזת השבט תהיה מבלי פגמים וחסרונות לעולם ועד. אה"נ שחלוקת הארץ כבר היתה ואין בעיה בקיום חלוקת הארץ, אבל כל העברת נחלה נחשבת כגרעון באחוזת השבט, ואחווה זו היא לדורי דורות.

ולפ"ז אפשר ליישב קושיית הגרי"פ (שם) דלפי המשנה (ערכין כח). מותר לאדם להתרים שדה אחוזתו. והקשה הגרי"פ דלפי הבה"ג והרס"ג חרם זה צריך להיות אסור כיון דאית ביה הסבת נחלה! ותי' הגרי"פ דהאיסור שייך רק בדרך ירושה ולא באת התורה להגביל את כח הבעלים בממונן בחייהם. אבל מבחינה עקרונית וע"פ המהלך שפתחנו, אפשר לבאר דהאיסור שייך רק לדרך ירושה דכל יסוד האיסור הוא לפגום בהשקפת הירושה, ולכן מוגבל האיסור לדרך ירושה.

ג. גדר ושעת האיסור

וע"פ דברינו יש לבאר כמה דיני הסבת נחלה, ונתחיל בשעת האיסור.

איתא בגמ' (ב"ב קיא :-ק"ב). דלר' ישמעאל ילפינן ירושת הבעל מאיסור הסבת נחלה. ופריכנן התם דשמא הקפידה רחמנא רק בסיבת הבן דאית ביה עשה ("לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה") ולאו ("ולא תסב נחלה נחלה לבני ישראל ממטה למטה"), ופי' הרשב"ם (שם ד"ה וכי תימא) וז"ל, דתרוייהו בסיבת הבן ומה ששנה הכתוב לא נתכוין אלא להתרות שלא תנשא לשבט אחר כדי להתחייב מלקות דמקרא קמא לא שמעינן אלא עשה דכתיב ביה לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה אבל לא למטה אחר ולא הבא מכלל עשה עשה, ע"כ.

הרי סבר הרשב"ם דאי איתא לעשה ולא, הלאו מחדש שאשה שנשאת לשבט אחר חייבת מלקות. והק' הגידולי שמואל (שם) שא"א דתתחייב מלקות בשעת הנישואין דהא ההתראה בשעת נישואין היא התראת ספק שמא לא תסוב נחלה! איברא כתב הגר"פ (שם) דאיסור הסבת נחלה אינו בשעת נישואין אלא בשעת ההסבה. וצ"ע בשיטת הרשב"ם.

ולכאורה המחלוקת תלויה בהכנת יסוד האיסור דהסבת נחלה. סבר הגידולי שמואל דהאיסור הוא לגרום לתוצאת הגירעון, ולכן האיסור חל רק בשעת ההסבה. משא"כ סבר הרשב"ם דהנישואין עצמו וגרמת האפשרות של הסבה הוי סתירה להשקפת הירושה. להגידולי שמואל האיסור הוא מציאות ההסבה, ולהרשב"ם האיסור הוא מעשה הסותר את השקפת הירושה, דהיינו הנישואין שאפשרו את ההסבה העתידה.⁴

ד. שיטת ר' יהודה בר' שמעון:

ירשת האם את בנה

גרסינן בב"ב (ק"ד): דלר' יהודה בר' שמעון ילפינן דאשה יורשת את בנה מהיקישא דמטות. והקשו התוס' (שם ד"ה אף) דא"כ למה לא הזהירה התורה

⁴ ועיין בתוס' הרא"ש (שטמ"ק ב"ב ק"ג). דלפי הקוב"ש (ב"ב שכה) סבר דהאיסור מיתלי תלי עד שעת הירושה, והיינו דהאיסור הוא הנישואין, אבל האיסור חל רק על תנאי שתהיה הסבה בפועל.

שכל איש לא ישא מחוץ לשבטו כמו שאסור לנשים לישא מחוץ לשבטן. ויישבו הראשונים את הקושיא באופנים שונים. כתב הריב"ם (שטמ"ק שם) דחשש התורה להסבת נחלה רק בהסבה הנעשית או ע"י הבעל או ע"י הבן ולא להסבה הנעשית רק בדרך אחת (מהבעל לאשתו). מיהו, אחרים יישבו בצורה עקרונית. הנה כתב הרשב"ם (קיא. ד"ה בת יורשת) דהאיסור אינו שייך לאשה הנשאת בשעה שיש לה אחים, דהא לא חיישינן להסבה כיון דאח קודם לאחות. מצינו דהאיסור אינו חל כל שבשעת נישואין אין חשש הסבה. ולכן תירצו הרש"ש (ב"ב קיד:) ומרכבת המשנה (נחלות א:ב) דכשהבעל ישא מחוץ לשבטו, אין חשש הסבה דלאו אורח ארעא היא שבנו ימות קודם אשתו, וכיון דליכא חשש הסבה, ליכא ג"כ איסור נישואין לשבט אחר.

ולכאורה תירוצי הקושיא עולים בד בבד עם היסודות השונות של איסור הסבה. אי יסוד האיסור הוא לגרום לתוצאת ההסבה וגרעון הנחלה, הדיון יתמקד באיזה סיכוי מעשי יש שההסבה תתפעל, וכתירון הריב"ם. אבל אי יסוד האיסור הוא לעשות מעשה הסותר את השקפת הירושה, הדיון הוא אם מגדירים את הנישואין כמעשה זו או לא (כיון דבשעת הנישואין הנישאת לשבט אחר לא עמדה לירש בעתיד).

ה. סיבת הבן וסיבת הבעל

עוד נפק"מ מצינו ביחס לסוגי ההסבה הנכללים באיסור. הנה נחלקו הראשונים בפירוש הברייתות (ב"ב קיב:--קיא.). בענין סיבת הבן וסיבת הבעל. פ"י הרשב"ם (שם) דלפי ב' הברייתות חששה התורה גם לסיבת הבן וגם לסיבת הבעל. לעומת זאת סבר ר"ת (תוס' שם) דהברייתא הראשונה חששה רק לסיבת הבעל. והתוס' (ב"ב קיא:) דאית מ"ד בסוגיא (קיב.) שחשש רק לסיבת הבן ולא לסיבת הבעל. וצריך ביאור בנקודת המח'.

אפשר לבאר מח' זו או מבחינת הבנת איסור הסבת נחלה או מבחינת הבנת ירושת הבן וירושת הבעל. נתחיל מהבנת איסור הסבת נחלה. אי נקטינן דיסוד האיסור הוא לגרום לתוצאת הגירעון, צ"ל דלא איכפת לן באופן ההסבה אי ע"י הבן אי ע"י הבעל. ולכן י"ל דחששה התורה בין בסיבת הבן בין בסיבת הבעל. ובאמת לפי הבנה זו, אחר שגילתה התורה איסור הסבה באופן אחד, אפשר להרחיב את האיסור לכל האופנים. ועיין ברבנו יונה (קיב: ד"ה תניא) והיראים (שטמ"ק שם) שכתבו דאפי' למ"ד בירושת הבעל הכתוב מדבר התורה חששה ג"כ לסיבת הבן.

אבל צ"ע למה לחלק בין הבעל והבן ולחשוש רק לא' משניהם. והנה כתבו הרמב"ן (ב"ב קיג:) והראב"ד (שטמ"ק ב"ב קיב., קיג.) דלמ"ד בסיבת הבעל דווקא הקפידה רחמנא, צ"ל דירושת הבן אינה נחשבת עקירה. וכנראה פירושה תלוי בשלש הנחות: א' דירושת הבן היא ירושה מיוחדת של "קם תחתיו" ולכן אין בה עקירה, ב' דקם תחתיו שייך אפי' לירושת הבן את אמו ולא רק לירושת הבן את אביו, וג' דהמחייב באיסור הסבה אינו התוצאה המעשית של גרעון נחלה. וביחס להנחה השלישית שמא י"ל דסבר הרמב"ן דיסוד איסור הסבת נחלה הוא המעשה הסותר להשקפת הירושה, וזה שייך רק לירושה הרגילה ולא לירושה מיוחדת כמו קם תחתיו.

אבל עדיין צ"ב למה להגביל את האיסור לירושת הבן ולאפוקי ירושת הבעל. ולכאורה י"ל דמ"ד זה סבר דירושת הבעל היא ירושה מיוחדת מדין "שאירות", ואיסור הסבת נחלה אינו שייך לה כיון דהיא אינה ירושה רגילה.

ובענין סיבת הבעל וסיבת הבן עוד יש להקשות אי להגדיר את ההסבות כב' איסורים שונים או כב' אופנים של איסור אחד. ומשיטת הרשב"ם בסוגיא נראה דהם ב' איסורים שונים. דהא נקט הרשב"ם דכו"ע מודו דקפדה רחמנא אסיבת והבעל וגם אסיבת הבן, ועוד נקט הרשב"ם דשעת איסור הסבה הוא בשעת נישואין. יוצא דלשיטתו עוברת האשה אב' איסורים בשעת נישואין (סיבת הבעל וסיבת הבן) אע"ג דשתי הסבות אלה תתהוו בפועל. ולכאורה אי אמרינן דיסוד איסור הסבה הוא לגרום לתוצאת ההסבה, י"ל דהאיסור הוא תוצאה זו, ואין מחייב פרטי באופן הגורם לתוצאה. אבל אם היסוד הוא המעשה הסותר להשקפת הירושה, אפשר ליישב שיטת הרשב"ם ולומר דכל אופן שאשה מאפשרת בנישואיה חשיב איסור בפנ"ע.⁵

⁵ עיין עוד בשיטת הרשב"ם בענין ירושת ב' מטות. כתב הרשב"ם (ב"ב קיב.) דנתספק אביי אם חלק מהחיוב של "לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה" הוא שהאשה תנשא לאיש ששבת אמו הוא כשבת אמה. ולכאורה, צ"ע למה שבת האם נוגע כאן דהא הנחלה אזלה בתר האב ולא אחר האם. ושמא י"ל דשבת האם הוא ג"כ חלק מהשם נחלה, והאיסור הסבה הוא להעביר את הנחלה אפי' משם זה.